

„ЕПОПЕЯ НА ЗАБРАВЕНИТЕ” - ВАЗОВ (анализ)

Цикълът „Епопея на забравените” е израз на изключително интересно явление, породило се в националното ни мислене веднага след Освобождението. Особената ситуация – да бъдем свободни, без сами да сме се освободили – заставя българската интелигенция да изживее свободата двояко: имаме националноосвободително движение, но неговите цели не довеждат до жадувания резултат; имаме Освобождение, но то е валидно само за част от българите. Така, в освободена, но не цялостна България се ражда потребността от разказ, който да обясни близкото ни минало и да... коригира съвременността. И Вазовия цикъл среща предишното и сегашното, за да ги обгради взаимно.

Идеята за написването на „Епопея на забравените” обикновено се извлича от буквалното четене на част от заглавието и тя най-стегнато може да се преразкаже по следния начин: След Освобождението българското общество се прагматизира, идеалите на Възраждането и на националноосвободителните борби са забравени, забравени са и видните български мъже, служили на отечеството. И Вазов иска да възкреси паметта за тях, като припомня живота им и ги възвеличава. Така, назована идеята на поета изглежда прозрачно ясна и предимно свързана с конкретни реалии, както от миналото, така и от Вазовата съвременност. Ако повярваме на тази констатация обаче, свиваме твърде много смисловия обем на цикъла, опростяваме неговите художествени и идеологически послания. И тогава той би изпълнявал единствено илюстративни функции, не би бил нещо повече от текст, онагледяващ близката ни история. А същността на „Епопея на забравените”, едно от знаменитите Вазови произведения не се изчерпва само с това, след като повече от столетие доказва своята жизненост.

На „Епопеята” са възложени повече функции. Тя е трябвало да изпълни ролята на средство за обществена терапия на нахлуващата пошлост и бездуховност, на ослепяването за националния идеал. За огромно съжаление, българските политически нрави след това постоянно се нуждаят от светлите Вазови примери. И все напразна е изричането им в общественото пространство. Образите на българските възрожденски дейци са с излъчването на национални икони, за да лекуват шоково самозабравилите се. Нивото на идеологизация е високо, защото падението в бездната на българската безнравственост е дълбоко и навред властва ценностния хаос, в който всички са губещи.

Броят на одите (12) насочва към библейската числова сакралност. Дванадесет са християнските апостоли, чрез словото, на които божествената светлина достига всички хора. Повече от ясно е кодираното от поета послание - дванадесетте къса лирическа словесност трябва да осветят помръкващия възрожденски идеал.

Чрез личността на Паисий и героичния подвиг на Шипка. Ясно са очертани границите на епохата, съотносима по значение и святост с легендата за Исус.

Проблемът за композицията. Очевидно е, че поетът не следва хронологическия принцип при подредбата на творбите. Както и да погледнем творбите – като състоящи се от две различни части или като едно единно цяло, принципът на последователно възсъздаване на историческите факти, събития и участващите в тях личности не е спазен. Спазено е „друго правило“ – чисто художествено и само Вазово, което в най-голяма степен се припокрива с народопсихологическата същност на българското мислене. Може да се каже и обратното – Вазов създава дори на композиционно равнище „модела“ и „правилата“ на бъдещото ни национално мислене.

Броят на творбите в цикъла е дванадесет и сигурно това не е случайно. Дванадесет е сакрално число за християнския свят – толкова са Христовите ученици. А и още в първото стихотворение „Левски“ Вазов алюзира съдбата на Апостола на българската свобода с тази на Исус. В постройката и смисловите послания на цикъла поетът очевидно разчита на аналогии с християнската религия. Числото дванадесет символизира идеята за цялост, пълнота, завършеност. Но в „Епопеята“ важна роля изпълнява и числото две. То е код за разчитане на различни равнища от смисъла на повечето стихотворения.

Нека да започнем дешифрирането на композицията от средата на цикъла. Веднага, разбира се, може да бъде възразено – дванадесет няма среда. Така е според обикновената алгебра, но не и според Вазовия смисъл, вложен в „Епопея на забравените“. Неговото ядро се образува от две стихотворения, като са шесто и седмо поред – „Паисий“ и „Братя Миладинови“. Те двете са смислово обвързана двойка текстове и съставят абсолютния център, а около него като концентрични кръгове се нареждат останалите пет двойки творби. Всяка двойка се оформя от симетрично отстоящи от ядрото стихотворения:

- 1) „Левски“
- 2) „Бенковски“
- 3) „Кочо“
- 4) Братя Жекови“
- 5) „Каблешков“
- 6) „Паисий“
- 7) „Братя Миладинови“
- 8) „Раковски“
- 9) „Караджата“
- 10) „1876“
- 11) „Волов“
- 12) „Опълченците на Шипка“

И така, дванадесет е числото, което определя скелета, а две е числото, с помощта на което се гради този скелет. Ако избягаме от математиката и се върнем към литературата, това означава, че Вазов е изградил композицията на своя цикъл като наслагване на двойки творби. Но това наслагване е особено, най-малкото, защото то не следва логиката на поредността, а е извършено по механизмите на смисловото и пространственото противостоене и допълване. И то така, че да бъде спазен моделът на геометричната симетрия.

Историята не прави особена връзка между Паисий Хилендарски и братя Миладинови, но Вазов ги свързва и сродява в своя текст по логиката на тяхната книжовна дейност. Или по-точно казано те са ратници на идеята за пробуждането на българския национален дух чрез словото. И тъкмо затова поетът ги равнопоставя и ги поставя в центъра на творбата – като художествени персонажи те образуват сърцевината на цикъла „Епопея на забравените”. Това означава, че Вазов поставя в центъра на произведението си идеята за словото (и то за свещеността на българското слово!), а около нея разгръща идеята за делото.

Идеята за словото неслучайно изразява геометричния център на „Епопея на забравените”. В „Паисий” и „Братя Миладинови” тя е абсолютизирана, докато в повечето от другите творби на цикъла тя е една от водещите, без да е единствената. Вазов възлага изключителна роля на словото в своята „Епопея”. То събужда от сън заспалата рая, сее в душите на хората идеята за свобода, прохожда и опложда делото. Разбира се, Вазовият цикъл не бива да бъде четен само и единствено като произведение, въздигащо в култ словото. Защото в концепцията на поета, то задължително е в услуга на делото – постигането на българската свобода. Казано по друг начин **„Епопея на забравените” е художествен текст, който равнопоставя словото и делото**, като две задължителни условия в българското национално самопознаване и самопостигане. Тъкмо затова Вазовият цикъл не просто илюстрира историята (онова, което се е случило), но и идеологизира историята, като превръща конкретни събития и личности в задължителни звена по пътя на българина към националното му осъзнаване и борбата за национална свобода. В по-широк и метафоричен смисъл „Епопея на забравените” е поезия на говоренето, в която актът на изричането сътворява от реални факти един нов, подреден и закономерен свят - света на идеалното, който ще бъде положен в основите на бъдещата българска държава. Защото съществуването на всяка една държава се обуславя от историята, но и от разказа за историята, предхождащ нейното случване. Именно този „разказ” осъществява Вазов в „Епопея на забравените. Той е колкото „реален” (верен на фактологията), толкова и „неверен”, защото легодаризира реалното. Не от вчера са констатациите, че поетът допуска грешки в поднасянето и интерпретирането на някои факти, но те, сторени дори от незнание, са функционални за Вазовата художествена концепция. Нещо повече. Понякога поетът съвсем съзнателно „греша” (пренатоварва със смисли определени факти; премълчава или замъглява други) в услуга на легендата, която гради за българския национален дух.

В този план композицията на цикъла, като разгръщащи се концентрични кръгове от центъра към периферията, най-пълно обслужва идеята на поета едновременно да разкаже и да митологизира. По този начин обхваща и предоставя цялостно, пълно и завършено идеята за българския национален дух, като узрял и готов за своето вътрешно самопостигане. Но „Епопея на забравените” не е само поезия на колективната реализация, цикълът е и поетизиране на пътя, по който се постига личностната свобода. Защото един народ е готов за своята национална свобода само ако има големи личности, реализирали вътре в себе си свободата. Вазовите герои Левски, Бенковски, братя Жекови, Кочо и всички останали личности в „Епопеята” не са просто част от душата и тялото на българския народ, те са еманация на идеалното, на подвига, неприсъщ на който и да е народ в неговото всекидневно съществуване. Те са така нужният пример, който задава

високата мяра в общото национално живеене. Тази мяра определя психологическите параметри на общността. В този смисъл композицията на цикъла като постепенно разширяващи се концентрични кръгове – метафора за саморастящия национален дух – е гениално намерена от Вазов.

Гениално е заглавието. В буквалното разчитане то е безсмислено. Литературоведски казано заглавието е оксиморон – съединяване на отричащи се по семантика думи. Епопеята е разказ за герои и героични събития, а Вазовата „Епопея” разказва за забравените. Но ако наистина е така заглавието би трябвало да бъде „Епопея **за** забравените” – конструкция, която би опростила смисъла и неминуемо ще доведе до еднозначно четене и на цикъла. Впрочем, това е правено неведнъж. А Вазовата епопея на забравените, сиреч тя е разказ посветен на забравените. Очевидно втората част на заглавието и предлогът „на” трябва да се приемат като метафора (сега) и като провокация от страна на Вазов към неговите съвременници – провокация, която цели да стресне, да извади от грижите на всекидневието току-що освободените българи, да им напомни, че тяхното нормално съществуване се дължи на нечия саможертва.

Така започва на Вазовия цикъл се превръща в двусмислица, но тя е „щастлива” двусмислица на националното и държавно съграждане. Защото всяка държава, за да има право на живот, освен институциите, които постепенно съграждане трябва да има и идеологическите основания за своето съществуване. А за новоосвободена България най-напред ги създава Вазов с цикъла „Епопея на забравените”. И то във време, когато относителното събиране на етническото ни землище в единна държава все още не се е случило.

Жанрът на творбите, включени в цикъла, най-често се определя като ода. Не можем да кажем, че няма основание за това. Одичното начало – емоционална лирическа прослава или заклеймяване – присъства във всички стихотворения. Сам Ив. Вазов на три пъти споменава тази дума, когато говори пред Иван Шишманов за „Епопея на забравените”. Но помества за първи в цялостен вид цикъла в книга, озаглавена „Поеми”, където са всичките му лироепически произведения. Оди или поеми са творбите, съставлящи „Епопеята”? Въпросът няма еднозначен отговор. И така, най-точно може би ще бъде твърдението, че жанровата природа на творбите от „Епопея на забравените” е хибридна. Те съвместяват в себе си одичното и поетичното начало, без да са оди или поеми в чист вид. И това съжителство и на равноправни начала, двете жанрови системи присъстват равностойно в текстовете и взаимно се допълват, без техния обем да е от значение. Ако абсолютизираме някое от двете начала при определянето на жанра, няма да сме верни на двояката художествена концепция на Вазов, реализирана и на идейно и на композиционно равнище в целия цикъл, дори и в семантиката на неговото заглавие. Редуването на лирически и лироепически текст определя и характера на композицията в отделните творби на цикъла. Това редуване не е емоционално, то се осъществява по определена логика, подчинена на Вазовата глобална идея – да разкаже за героите, но и да канонизира техния подвиг, да покаже историята, но и да сътвори нова история.

Когато Вазовия разказ, воден от логиката на реално случилите се обстоятелства, трябва да покаже събитията и в негероичната им светлина, обикновено прекъсва и е последван от лирически текст, който прославя или заклеймява. В стихотворението „Левски” за предателството, осъждането на смърт

и обесването на Апостола е само съобщено, на тяхната фактология не е подробно разказана. Тези неща могат да са част от българската история, но не могат да бъдат епизоди от Вазовия разказ за историята ни.

Одите в цикъла са изградени при спазване на няколко основни подхода:

- ✓ Митологизиране на историческите факти чрез подбор на възрожденските дейци и момент от живота им;
- ✓ Аналогии с велики световни събития и личности;
- ✓ Антитезисност;
- ✓ Изграждане на нови символи чрез вграждането в тях на утвърдени вече цивилизационни стойности;
- ✓ Спазен е моделът на християнската легенда – изключителност на героя до обожествяване, действена добродетел, извършване на чудеса, мъченичество в името на идеала, смърт в името на идеала, безсмъртие;